

helynévtárából. 2. Külső-Szolnok. Kecskemét–Solnok, 1979. 141); 1864: "Lapos halom (...) Ezen fekszik egy úgy nevezett *Kuczorgó csárda*" (PESTY FRIGYES kéziratosa helynévtárából. Pest-Pilis-Solt 423). A 18–19. századi csárdákat bemutató térkép is jelzi (SzolMúzÉvk. 1973: 180).

BENKÓCZY említ valahonnan az Alföldről egy *Kucorgó* nevű csárdát (Nyr. 35 [1906]: 238), és van egy kiskunsági adat 1785-ből is: *Kutzorgó* (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 94). Valószínűleg mindkettő a Nagykőröshöz tartozó csárdára vonatkozik.

Az ófehértói *Kucorgó*-ról azt tartja a néphagyomány, hogy "olyan kicsi, hogy csak kucorogtak benne a vendégek. Egy másik magyarázat szerint a csárdában három betyár lakott, itt kucorogtak, itt bújtak meg a pandúrok elől" (MEZŐ, i. m.). A névadás valódi motivációja bizonyára a *Gugyori*-éval azonos.

Kucori 1. [Gyoma] *Kucori-csárda* (Hévvízi i. h.). Nem azonos a közelben levő *Gugyori-csárdá*-val. **2.** [Szentés] 1838: "...*Kutzori kortszmák*" (CsmL /SzF/ Szentés Város Közönségének iratai 412/183. sz.); 1862: "*Kuczori Csárda* Kurcza gát mellett" (CsmL /SzF/ IV. 262); *Kucori (csárda)* (ZSÍROS KATALIN, Szentés földrajzi nevei. Szentés, 1990. 70). **3.** [Túrkeve] *Kucori csárda* (SZÜCS, Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek. Bp., 1969. 149). Túrkeve és Törökszentmiklós között volt, nem lehetetlen, hogy a túrkevei *Gugyori*-val azonos.

Kuczori: Helyének meghatározása nélkül közli TURI MÉSZÁROS (Nyr. 10 [1881]: 144), és valahonnan az Alföldről BENKÓCZY (*Kucori*: i. h.).

Kucsorgó [Dorog és Tokaj között] *Kucsorgó csárda* (ANTALFFY, A honi utazás története 213). Mivel a Tiszántúlon nem szokásos a *kucorog* ige *kucorog* alakváltozata, amelyből az ANTALFFY idézte név magyarázható lenne, elképzelhető, hogy a *Kutzorgó* hibás olvasatából származik ez az adat.

KIS TAMÁS

Fehérvár, Fehéregyház, Fehértemplom

1992 őszén Sátoraljaújhelyen, a népvándorlás kor fiatal kutatóinak III. konferenciáján előadást tartottam "Fehér és Fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorláskori népeknél" címen. Az általam akkor előadott elmélet a fehér és fekete színek szimbolikus jelentéséről logikusan vezetett oda, hogy előadásom végén a címben szereplő földrajzi neveknek is új magyarázatát adjam. Ugyan a konferencia anyaga megjelenik a Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyvében, de nem tartom hasznosatlannak, hogy a névtannal foglalkozó kutatók számára az őket érdeklő részt itt újra kifejtsem. Ehhez azonban először össze kell foglalnom előadásom tartalmát. Ez következik most.

A történeti forrásokban több népvándorláskori etnikum neve előtt szerepel a *fehér* és/vagy *fekete* jelző (pl. *fehér és fekete magyarok*). Ezeket előadásomban a

teljesség igénye nélkül felsoroltam, most ezt újra nem teszem meg. Az általam bizonyítani kívánt cél az volt, hogy *fehér* és *fekete* jelzővel az adott etnikum két egymással szembenálló csoportját jelzik, éspedig azért ezekkel a színekkel, mert azok a dualisztikus mítoszok két egymással küzdő főhőseinek, a jónak és a rossznak a szimbólumai. (A *fehér* és a *fekete* jelzők jó–rossz értelmű használata máig fennmaradt nyelvünk szólásaiban.) A színek jelentését a népvándorláskori népeknél már többször elemezték a kutatók. Munkásságuk eredményeképpen ismert az a rendszer, amelyben a négy égtájnak négy szín felel meg. A fehér a nyugat jelképe, a fekete északé, a kék keleté, a vörös pedig dél (DE SAUSSURE, L. 1923. 235–97; PRITSÁK, OMELJAN 1953. 378; VÁCZY PÉTER 1940. 112–3). Egy másik rendszerben az etnikumon belüli kisebb egységeket – törzseket – lószínűvekkel különböztették meg (NÉMETH GYULA 1991. 100). A fehér és fekete színek együttes használatának jelentésére NÉMETH GYULA még nem tudott magyarázatot adni (NÉMETH GYULA 1991. 104/454. j). A probléma a magyar kutatás számára azért fontos, mert a korabeli források többször és viszonylag bőven szólnak a fehér és fekete magyarokról. Az elért eredmények közös vonása, hogy a fehér és a fekete magyarokat etnikai csoportoknak vélték. Az általános vélemény szerint a fekete magyarok a Kárpát-medence keleti részein laktak. Ezen belül van, aki az erdélyi gyulák népét látja bennük, mások inkább Ajtony népét, és olvashatunk olyan magyarázatot is, amely szerint a fekete magyarok vagy a kabarokkal, vagy a magyarokhoz csatlakozott összes keleti néppel azonosak. (PAULER GYULA 1899. 395/88. j; KARÁCSONYI JÁNOS 1904. 20; BALANYI GYÖRGY 1931. 14; HÓMAN BÁLINT 1935. 178; VÁCZY PÉTER 1938. 502; SZÉKELY GYÖRGY 1964. 51; HORVÁTH JÁNOS 1967. 107–10; GYÖRFFY GYÖRGY 1977. 166; GYÖRFFY GYÖRGY 1984. 769; KRISTÓ GYULA 1985. 11–7.) Előremutató volt LÁSZLÓ GYULA véleménye, aki a Honfoglaló magyar nép élete című művében azt írta, hogy a fehér és a fekete olyan jellegű osztályozás, mint a jurta jobb és bal oldalra osztása (LÁSZLÓ GYULA 1944. 202). Az etnoszemiotikai kutatások igazolták ezt a feltevést (VERES PÉTER 1976. 349–50). A kutatók közül TÓTH SÁNDOR volt az, aki megpróbált elszakadni a fehér és fekete magyarok etnikai csoportokként való értelmezésétől. A témával foglalkozó első tanulmányában hierarchikus különbségre gondolt: a fehér magyarok voltak előkelőbbek, a fekete magyarok pedig tőlük függő helyzetben voltak. Emellett azt is fölvetette, hogy a fehér–fekete színekkel a keresztény–pogány ellentétet is kifejezhették (TÓTH SÁNDOR 1983. 7–8). Később álláspontját úgy módosította, hogy a XI. század eleji források azokat nevezik fekete magyaroknak, akik oppozícióba kerültek az uralkodóval és a kereszténységgel (TÓTH SÁNDOR 1987. 28–9). A két elképzelés között szerintem lényegi különbség nincs, az alávett emberek egyes csoportjai könnyen kerülhettek a hatalommal oppozícióba. TÓTH SÁNDOR két tanulmányával a fehér és a fekete magyarság problémája lényegében megoldódott. Bebizonyosodott, hogy ezek az elnevezések nem nyelvi vagy etnikai, hanem politikai egységet jelölnek. Ugyanez jellemző NÉMETH GYULA szerint általában a török nép- és törzsnevekre (NÉMETH GYULA 1991. 104). Az eddigi eredményekhez előadásommal csupán annyit próbáltam hozzátenni, hogy magyarázatot kerestem arra, miért éppen a fehér és fekete színekkel jelezték az etnikumokon belüli ellentétes érdekű csoportokat. Ehhez bizonyítani kellett, hogy a magyar népi

kultúrában jelen voltak a dualisztikus mítoszok, és a mítoszok két főhősének, a jónak és a rossznak a fehér és fekete színekkel való szimbolizálása. Régészeti, történeti és néprajzi bizonyítékok egyaránt rendelkezésünkre állnak. A nevezetes nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján ábrázolt négy jelenetről előadásomban megkíséreltem bebizonyítani, hogy azok a két ellentétes erőnek az évszakok váltásához kapcsolódó örök küzdelmét jelenítik meg. A korszón látható négy jelenet rokon azokkal az ábrázolásokkal – templomi freskókkal és krónikáink illusztrációival –, amelyeken László herceg (a későbbi Szent László király) és a leányrabló kun harcos küzdelmét örökítették meg. A nagyszentmiklósi 2. korszó ábrázolásait László herceg és a kun történetével már LÁSZLÓ GYULA összekapcsolta (LÁSZLÓ GYULA 1977. 63). Ez utóbbi történetről JANKOVICS MARCELL bizonyította be, hogy egy dualisztikus mítosz kései változata, keresztény szellemben történt átfogalmazása. László herceg és a kun vitéz küzdelmének mozzanatai párhuzamba állíthatók a csillagképek évszakonkénti változásaival, naprendszerünk bolygóinak mozgásával. A templomi freskók bevezető jelenete utáni négy jelenet a négy évszak jelképének tekinthető (JANKOVICS MARCELL 1987. 67–88), ugyanúgy, mint a nagyszentmiklósi 2. korszó négy ábrázolása. A freskókból és a krónikák illusztrációiból világosan kiderül, hogy László herceghez (vagyis a történet pozitív hőiséhez) a fehér szín tartozik, a kun vitézhez (tehát a negatív hőshöz) pedig a fekete. A Thuróczi krónika képén és a templomi freskókon László lova fehér, életfája világos színű, zsenge hajtásokkal. A kun lova fekete vagy vörös, fája sötét, elszáradóban lévő (JANKOVICS MARCELL 1987. 13–4, 105–26). Ez a megkülönböztetés nem véletlen, az ősi hitvilágból ered. DIÓSZEGI VILMOSTól tudhatjuk, hogy az uráli és altáji népek ősi hitvilága szerint a sámánok időnként állatalakban viaskodnak egymással. A két viaskodó bika vagy csődőr színe különböző. Előfordulnak valódi állatszínűek is, de a magyar néphitben szerepel a fehér és fekete bika alakjában vívott küzdelem is (DIÓSZEGI VILMOS 1978. 108–22). Ez utóbbi változat őrizte meg az eredeti színszimbolikát. A dualisztikus mítoszokból származtatható kettős szimbolikus szembenállások rendszere CLAUDE LÉVI-STRAUSS szerint a kulturális jelenségek többségére, a társadalmi szervezet, a nyelv, a gondolkodás, a hitvilág és a térelrendezés elveire egyaránt jellemző (LÉVI-STRAUSS, CLAUDE 1958.). Az archaikus népek világszemléletének egyik jellegzetessége a duális szimbolikus osztályozás. (Ld. az obi-ugor fratriákat.) Ennek segítségével értelmezik, rendszerezik az általuk megismert jelenségeket és alakítják ki mindennapi életük kereteit (IVANOV, VJACESZLAV VSZEVOLODOVICS 1969. 112; VERES PÉTER 1976. 350). Ez a szembeállítás asszimmetrikus, ítéletet tartalmaz: jó–rossz, igen–nem (KÖNGAS, ELLI KAJA–MARANDA, PIERRE 1972. 26). Véleményem szerint ennek az osztályozási elvnek a továbbélése figyelhető meg a történeti források azon adataiban, amelyek valamely nép fehér és fekete csoportjairól szólnak. A heftaliták, a kazárok és a magyarok ilyen csoportjairól szóló adatokból megállapítható, hogy a kialakulóban lévő hatalmi központok jelölték magukat fehér színnel és a hatalmi törekvéseiknek ellenállókat pedig feketével. A rendszer párhuzamba állítható a mai politikai élet jobboldali–baloldali osztályozó rendszerével. Úgy tűnik, hogy a kazárok és a magyarok esetében a fehér–fekete színszimbolikának emlékeit helynevek is megőrizték. Jelen cikkemnek tárgya ez.

Elsősorban a fővárosok, mint hatalmi központok neveit kell vizsgálnunk. A kazár főváros török *Szárigsin* és arab *al Baida* neve egyaránt fehéret jelent, és a két magyar hatalmi székhely: *Székesfehérvár* és *Gyulafehérvár* neve is őrzi a *fehér* jelzőt. A történeti források – nevezetesen István király kisebb legendája – egyértelműen elárulják, hogy a *fehér* jelzőnek ezekben a városnevekben jelentésük volt: *Székesfehérvár*-ról a legendában azt olvashatjuk, hogy nevét különleges előkelősége miatt kapta (SRH 1937–38/2: 396). Ez az adat már korábban is fölkeltette a kutatók figyelmét: HORVÁTH JÁNOS méltóság- és rangjelzőnek tartotta a fehér színt a *Fehérvár*, *Fehéregyház*, *Fehértemplom* típusú helynevekben. Azonban ezt az új nézetét megpróbálta összekapcsolni azzal a hagyományos nézettel, amely a fehér színt az épületek építőanyagából vezette le, és nemigen tudott mit kezdeni *Gyulafehérvár* névével, mivel idézett cikkében azt is bizonyítani próbálta, hogy a gyulák országgrészét nevezik a források *Fekete* Magyarországnak (HORVÁTH JÁNOS 1967. 107, 109, 110). Az elmélet bizonytalanságai vezették GYÖRFFY GYÖRGYöt arra, hogy a *Fehérvár*, *Fehértemplom* típusú helynevekben szereplő *fehér* jelzőt minden esetben az építőanyag színére vezesse vissza. Nagyon szellemesen kapcsolta össze azonban ezt a nézetét a források azon adataival, amelyek a fehér szín korabeli szimbolikus jelentéséről szólnak: véleménye szerint a *fehér* jelző azért bírt 'előkelő, királyi' jelentéssel, mert fehér kőből csak a királynak állt módjában templomot emelni, az egyszerű falusi templomok vályogból, vagy fából épültek (GYÖRFFY GYÖRGY 1977. 243, 318).

A fentiekből nyilvánvaló: a kutatás bizonytalanságai onnan erednek, hogy nem találtak magyarázatot arra, miért éppen a fehér színnek volt méltóság- és rangjelző szerepe. GYÖRFFY GYÖRGY, amikor a fehér jelzőt kizárólag az építőanyagra való utalásként értelmezi, kitér arra, hogy nemcsak fővárosok, hanem határvárosok is viselhették a *fehér* jelzőt nevükben, pl. *Nándorfehérvár*, valamint a kazár *Sarkel* vára, amelynek neve 'fehér épület'-et jelent. Én azonban bizonyíthatónak vélem, hogy határvárosok nevében is a hatalmon lévőkhez tartozást fejezte ki a *fehér* jelző. A szakirodalom szerint *Sarkel* vára a magyarok elleni védekezésül épült, ugyanakkor a források arról is szólnak, hogy a kazárok harcban álltak a fekete kazárokkal. Ezek az adatok szerintem ugyanarról szólnak. A fekete kazárok között keresendő (ha ugyan nem kizárólag ők voltak) függő, lázadó helyzetük miatt a magyarok, s az ellenük épült vár – jelezvén a hatalmon lévőkhez tartozását – ezért kaphatta a "*fehér épület*" nevet, annak ellenére, hogy nem főváros, csak egy határvár volt. *Nándorfehérvár* esetében pedig azt tartom figyelemre méltónak, hogy a *fehér* jelző egy idegen népnévvel társul, a magyar elnevezés tehát magában hordozza azt az információt, hogy ez a *fehérvár* nem a magyarok *fehérvár*-a, vagyis vezető rétegének központja, esetleg határvára. Nagyon érdekes a helyzet *Gyulafehérvár*-ral is. Nevét minden nehézség nélkül beilleszthetőnek tartom az általam elképzelt névadási szisztémába. Tudjuk, hogy a kazár kettős fejedelemség rendszerét átvették a magyarok is, mégis a kazároknál csak egy főváros nevében találjuk meg a *fehér* jelzőt, míg a magyarok esetében *Székesfehérvár* és *Gyulafehérvár* egyaránt őrzi ezt. Ez a két magyar hatalmi központ rivalizálására utal. A forrásokból tudjuk, hogy István király harcolt a gyula ellen és harcolt a fekete magyarok ellen is. A két dolog egy és ugyanaz: a gyula saját hatalmi

törekvéseit jelezvén, fővárosa nevében feltüntette a *fehér* jelzőt, a király pedig *fekete Magyarország*-nak nevezte azt a területet, jelen esetben a gyula országrészét amely nem fogadta el hatalmát.

A fehér és a fekete színek jelentéséről megfogalmazott elmélet tehát ebben az esetben sem mond ellent a történelmi forrásoknak. Magyarázatomat *Székesfehérvár*, *Gyulafehérvár*, *Nándorfehérvár*, a kazár főváros és *Sarkel* neveire tartom érvényesnek, mivel a forrásokból kellő bizonyossággal csak a kazárok és a magyarok esetében rekonstruálható a fehér–fekete megkülönböztetést alkalmazó duális társadalmi struktúra Kelet-Európában a késő népvándorláskorban.

Más a helyzet a *Fehértemplom*, *Fehéregyház* típusú helynevekkel. Esetükben elképzelhetőnek tartom, hogy GYÖRFFY GYÖRGY már említett magyarázata elfogadható. Saját alternatív magyarázatom bemutatásához megint vissza kell kanyarodnom sátoraljaújrhelyi előadásom ismertetéséhez.

A magyarság körében nagyon sajátosan fejlődött tovább a fehér–fekete duális osztályozó rendszer: az Árpád-ház egyes tagjai is megkaphatták a *fehér* jelzőt. A források I. András királyról és testvéréről, Béla hercegről, a későbbi I. Béla királyról jegyezték ezt fel (HORVÁTH JÁNOS 1967. 101–5). Testvérük Levente azonban nem volt *fehér*. Véleményem szerint a krónikák elárulják, hogy miért: nem keresztény életet élt, pogány módon is temették el (SRH 1937–38. 344). Ezek az adatok újfent elárulják, hogy a fehér–fekete osztályozó rendszer a hatalom szempontjából pozitív–negatív megítélést tükröz. A krónikák azonban I. András királyt nemcsak fehérnek, hanem katolikusnak is nevezik. A két jelző összefonódása természetes dolog. A keresztény vallás a dualisztikus mítoszok egyes elemeiből is építkezett: Jézus Krisztus személye rendelkezik a naphéroszok egyes vonásaival, születése a téli napfordulóhoz, a nap évenkénti újjászületéséhez kapcsolódik. A keresztény állatszimbolika is épít a korábbi hiedelmekre, és az ördög fekete színe mutatja, hogy a jó ellentétét a hagyományos szimbólumrendszerben jelenítették meg. A kereszténység tehát annyiban lép túl a dualisztikus világnézetten, hogy csak az egyik oldal, a jó tiszteletét hirdeti. A kialakulóban lévő magyar állam hatalmának egyik pillére a kereszténység volt, és ezáltal szerencsésen egymásra talált az, hogy a hagyományos fehér–fekete duális osztályozó rendszerben a magyar uralkodó réteg a fehér oldalra helyezte magát, azzal, hogy a kereszténység is ezen az oldalon állt. Jézus személyében is azonosítható volt a két világmozgató erő közül a jóval. Ezt a párhuzamot a korai magyar állam tudatosan felhasználta belső pozícióinak erősítésére. Erre előadásomban régészeti példákat is felhoztam (a lándzsa mint Szent István szimbóluma, László herceg és a kun történetének ábrázolásai, a ludaspusztai kereszt).

A fentiek figyelembevételével térjünk vissza a középkori Magyarország *Fehéregyház*, *Fehértemplom* típusú helyneveire. Ezek száma olyan sok (kb. 20) az egyéb, építőanyagra utaló helynevekhez – pl. *Hímesudvar*, *Sövényháza*, *Veresegyház* – képest, hogy emiatt elképzelhető, hogy nevük nem az építőanyag színére utal. A gyakori építőanyag nem lehet egy épület megkülönböztető jegye, emiatt nem lehet megkülönböztető elnevezésre sem alkalmas. Lehetséges egy olyan magyarázat is, amely a fehér színnek és a kereszténységnek a korai magyar államban fennállt és a

fentiekben bizonyítani próbált összekapcsolódásából indul ki, tehát *Fehéregyház*, *Fehértemplom* helyneveink jelentése: 'keresztény templom'. Nem hallgathatjuk el ennek a magyarázatnak sem ellentmondásait: a nem ezzel a névvel illetett templomok is keresztény templomok voltak. Elfogadhatónak tartom GYÖRFFY GYÖRGY magyarázatát is, amely szerint ezekben a helynevekben a fehér szín a királyi udvarral való kapcsolatra, esetleg a templomok királyi alapítására utal (GYÖRFFY GYÖRGY 1977 243), viszont nem azért, mert csak a királynak állt módjában fehér kőből építkezni, hanem azért, mert ez a névadás levezethető a fehér színnek a hatalmi elithez való kapcsolódásából. Esetleg az is feltételezhető, hogy a *Fehéregyházak*, *Fehértemplomok* a fehér magyarok, tehát az államhatalomhoz hű, kereszténységükben erős közösségek templomai voltak. Ez a gondolat azonban már magában hordozza a továbblépés igényét is: meg kellene vizsgálni ebből a szempontból összes *fehér* elemű helynevünket (pl. *Fehérgyarmat* stb.).

Talán nem volt haszontalan a fenti helynevekkel ilyen sokat foglalkozni, mert segítségükkel a középkorban élt elődeink egész eszmerendszerébe, világértelmezésük alapjaiba pillanthattunk be.

Irodalom

- BALANYI GYÖRGY 1931: Szent István. Bp.
 DIÓSZEGI VILMOS 1978²: A pogány magyarok hitvilága. Bp.
 GYÖRFFY GYÖRGY 1977: István király és műve. Bp.
 GYÖRFFY GYÖRGY 1984: Államszervezés. Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp., 717–834.
 HÓMAN BÁLINT 1935: A törzsszervezet bukása. HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: Magyar történet I. 2. bővített, teljes kiadás. Bp., 153–80.
 HORVÁTH JÁNOS 1967: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján: Székesfehérvár évszázadai/1.
 IVANOV, VIACSESLAV VSZEVOLODOVICS 1969: Dvoicsnaja klasszifikacija u afro-aziatszkih narodov. Narodi Afriki i Azii. 5.
 JANKOVICS MARCELL 1987: Csillagok között fényességes csillag. Bp.
 KARÁCSONYI JÁNOS 1904: Szent István király élete. Bp.
 KÖNGAS, ELLI KAJA–MARANDA, PIERRE 1972: Strukturális modellek a folklórban. Strukturális folklorisztikai tanulmányok. Documentatio Ethnographica II. Szolnok.
 KRISTÓ GYULA 1985: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 82. Szeged, 11–7.
 LÁSZLÓ GYULA 1944: A honfoglaló magyar nép élete. Bp.
 LÁSZLÓ GYULA 1977: A nagyszentmiklósi kincs. Bp.
 LÉVI–STRAUSS, CLAUDE 1958: Anthropologie structurale. Paris.
 NÉMETH GYULA 1991: A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi BERTA ÁRPÁD. Bp.
 PAULER GYULA 1899²: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp.
 PRITSAK, OMELJAN 1953: Orientierung und Farbsymbolik. Saeculum 4.
 DE SAUSSURE, L. 1923: Le système cosmologique Sino–Iranien: Journal Asiatique. 235–97.
 SRH 1937–38: Scriptores Rerum Hungaricarum I–III. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Bp.
 SZÉKELY GYÖRGY 1964: Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig. MOLNÁR ERIK–PAMLÉNYI ERVIN–SZÉKELY GYÖRGY szerk. Magyarország története I. Bp., 39–158.
 TÓTH SÁNDOR 1983: A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 75. Szeged, 3–9.

- TÓTH SÁNDOR 1987: Kabarok és fekete magyarok. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 84. Szeged, 23–9.
- VÁCZY PÉTER 1938: Gyula és Ajtony. Szentpétery emlékkönyv. Bp., 475–506.
- VÁCZY PÉTER 1940: A hunok Európában: Attila és hunjai. Szerk. NÉMETH GYULA. Bp., 61–142.
- VERES PÉTER 1976: Duális osztályozó rendszerek. Ethnographia. 87: 348–58.

KLIMA LÁSZLÓ

Kódexneveink

A név azonosító funkciójának hangsúlyozása – és mindennapos gyakorlása – közben nem feledkezünk-e meg túlságosan könnyen a névadási aktus fontosságáról? A "használat" nem vezet-e oda, hogy a névadás indítékainak a keresése háttérbe szorul, vagy föl sem merül? A motiváció elhalványodása – sajátos módon – akkor válik különösen feltűnővé, amikor a név eredetére – a NySz. bevezetőjével szólva – "a legcsekélyebb eszmélkedés rávezet" (XV). Kódexneveink igen nagy hányadáról ez elmondható. A róluk való gondolkodás (a nevek "megelevenítése") nemcsak arra adhat alkalmat, hogy egy eddig kevésbé vizsgált névcsoport eredetbeli rétegeit föltérképezzük. Talán még vonzóbb az a távlat, ami a nevek m ö g ö t t fölsejlik: váratlanul föltárlhat a "könyv sorsá"-nak egy-egy olyan mozzanata, amely a magyar történelem és művelődéstörténet tágabb összefüggéseibe is bevilágít.

Név vagy cím? A kódexekkel kapcsolatban helyesebbnek látszik a tágabb és rugalmasabb "név" terminus használata. Saját korukból származó címük legtöbbször nincs (egész kivételes a Krisztina-legenda latin nyelvű címlapja: "Legenda sanctae Christine uirginis et martiris", vö. RMKód. 7 [1988]: 60); legfeljebb "incipit" jellegű témamegjelölés, mely már alkalmas lehet címszerű elemek kiválására: ApMélt. 1: "Vrnek neuebeh kezdetyk egh *könwetczeh* az zent apostoloknak meltosagokrol: es dwczosegekröl"; a leggyakoribb azonban az az eset, amikor az előkerülő, illetőleg a köztudatba bekerülő XV–XVI. századi kéziratos magyar könyvnek eleinte semmiféle neve vagy címe nincs: nevet kell neki adni. Az első híradásban a név kérdése többnyire fel sem merül: HORVÁTH ISTVÁN 1836-ban "még egy másik magyar kéziratot" említ (vö. Nytár. 6: XII. 1.) – ennek a neve később Kazinczy-kódex lesz. Az állandósuló megjelölések igen gyakran a műfajra utalnak: "Magyar Imádságos Könyv", "Egyházi vegyeskönyv" (később Winkler-kódex, vö. CodHung. 9 [1988]: 19). Az effajta elnevezések azonban annál kevésbé lehetnek megkülönböztető értékűek, minél több hasonló emlék került elő. Találkozunk olyan, megszilárdulóban levő elemekkel is, melyek – a motiváció azonossága alapján – több kéziraatra egyaránt ráillenek: egy darabig "Nagyszombati" nemcsak a ma is így ismert, hanem az Érdy-kódex is (vö. Nytár. 6: XII. 1.). Ilyen körülmények között a már említett azonosító funkciónak érvényt kellett szerezni. TOLDY FERENCÉ az érdem, hogy az ingadozásokat